

PSIXOLINGVISTIK NAZARIYASI VA PSIXOLOGIK HAQIQATLAR
MUNOZARASI, KOGNITIV TUSHUNCHANING FANDAGI TAHLILLARI

Mamajanova Mazmunabonu

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Tarjimonlik fakulteti 1-kurs talabasi

E-mail.com @mamajonovomonulla@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqola tilshunoslikning psixolingvistik asoslari va nutq va tilning o'zaro bog'liqligi va ular o'rtasidagi nazariyalar hamda tushunchalarni tahlilaydi. Psixolingvistika va kognitiv tushunchaning fandagi tahlili tajribalar va misollar bilan tanishtiradi. Insonning psixikasi va intellektual qobiliyatlarini ushbu nazariyalar bilan birga bog'laydi.

Abstract: This article analyzes the psycholinguistic foundations of linguistics, the interdependence of speech and language, and the theories and concepts between them. Psycholinguistics and the analysis of cognitive understanding in science, introduces experiments and examples. It connects human psyche and intellectual abilities with these theories.

Аннотация: В данной статье анализируются психолингвистические основы языкознания, взаимоотношения речи и языка, а также теории и понятия между ними. В данной статье анализируются психолингвистические основы языкознания, взаимоотношения речи и языка, а также теории и понятия между ними. С этими теориями она связывает человеческую психику и интеллектуальные способности.

Kalit so'zlar: psixolingvistika , kognitivizm , psixika , experiment , nevrologiya , transformatsion grammatika , kompyuter simulatsiyasi.

Psixolingvistika- nutqning qay tarzida hosil bo'lishi, nutqni shakllantirish va uni idrok etish, nutq va tilning o'zaro bog'liqlik hodisalarni o'rganadi. Psixolingvistika lingvistikaning 4 ta asosiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Psixolingvistikadagi asosiy taffakur maktablariga funksionalizm bexaviorizm va kognitivizm tushunchalarini o'z ichiga oladi. Psixolingvistika nazariyasini o'rganishdan oldin kognitiv tushunchalar haqidagi tahlillarni ko'rib chiqish darkor. Kognitiv (lotincha: cognito "idrok, tasavvur qilish va ishning tahlili) xarakter va atrofdagi dunyoni aks ettirish va tajribalar natijasida ongda rivojlangan bilimlar tizimi. Kognitiv jarayonlar esa ma'lum ma'lumotlarni qabul qilish saqlash va ko'paytirish uchun javobgardir. Shu kabi jarayonlarga insonning intellektual qobiliyatlari, uning iste'dodi kiradi. Kognitiv psixologiya va uni ko'proq qamrab oluvchi hamkori kognitiv fan butun psixologiyaga kuchli ta'sir ko'rsatadi va inson ongini butun murakkabligi va ahamiyati bilan ilmiy tushunishga yordam beradi. Kognitiv psixologiya insonning psixik jarayonlarini va ularning fikrlashdagi rolini o'rganadi. Bu o'rganish idroki his qilish, o'zini tutish, xotira bilim tajribani o'zlashtirish, tilni tushinish va ishlab chiqish, muaommolarni hal qilish, ijodiy qarorlar qabul qilish va fikr yuritishning keng toifalarini o'z ichiga oladi. Bu degani bizning ongimizda kechayotgan jarayon va hodisalarning qay tarzida borishi haqida ilmiy tadqiqotlar asosida ko'rib chiqiladi. Kognitiv psixologiyaning

markazida eksperiment yotadi. Ammo biz ko'rib turganimizdek matematik modellar va kompyuter simulyatsiyalari ham muhim rol o'ynaydi. Kognitiv psixologiyalar yashirin aqliy jarayonlar haqida xulosa chiqarish uchun laboratoriya jarayonlarida xatti-harakatni o'lchaydilar. Kognitiv nevrologiyaning tegishli intizomi miyadagi faoliyatni xulq-atvor bilan bog'lash uchun neyriomagiing usullaridan foydalaniladi. Kognitiv o'rganish davrlari va farazlarga to'xtaladigan bo'lsak: bu ma'nodagi kognitiv oldingi kognitiv psixologiyadagi kabi bir ma'noga ega emas, garchi Gestalt kognitiv psixologiyasi va transformatsion grammatika o'rtasida bixeviorizmni rad etishda haqiqatdan ham o'xshashlik mavjud edi. Bu yerda hal qiluvchi farq ko'proq tilni o'zlashtirish sohasida va tilni o'rganish uchun ichki qobiliyat deb ataladigan narsa nimani anglatishi bilan bog'liq. Psixolog olim J.A.Foldor allaqachon ta'kidlaganidek, bu umumiy o'rganish tamoyillari to'plamidir va Lennenberg ham tilni umumiy biologik va kognitiv asoslarning keng ma'nosida ko'rgan. Kognitiv yondashuv asosida tilning idrokiga bog'liqligi, til asosiy kognitiv jarayonlarning bir nechta natijalaridan biri ekanligi haqidagi tushunchadir. Tilning o'zlashtirilishi lingvistik tuzilmalarning tabiati pirovardida ko'proq asosiy kognitiv tuzilmalarining mahsuli hisoblanadi. Lingvistik ma'lumotlardan o'rganilgan tajribalarni bir vaqtning o'zida baholash, ulardan kelib chiqan xulosalarga asoslangan holda kognitiv yondashuv asosida tilning inson idrokiga bog'liqligi, til asosiy kognitiv jarayonlarning bir nechta natijalaridan biri ekanligi isbotlangan. Grammatikaning markaziyliigi va mustaqilligi, kompetentsiyaning grammatik hisoblarda tasvirlangan kognitiv qobiliyat inson tilining faqat bir ko'rinishi va hech qanday tarzda boshqa kognitiv va xatti-harakatlar tizimlaridan mustaqil emas degan tushuncha tajribalardan kelib chiqib rad etildi. Lingvistik tuzilmalar semantik tushunchalar va lingvistik tuzilmalarni o'zlashtirishni boshqarish uchun kognitiv tamoyillar qabul qilinishi kerak. Psixolingvistik tadqiqotlarga yo'naltirilgan ilmiy istiqbollari shakllanish davrida, agar u operatsion istik falsafaga asoslangan bo'lsa, tabiiy til haqida yetarli tushunchalar yo'q. 1960-yillarda olib borilgan psixolingvistik tadqiqotlarqayta ishlash jarayonida bajarilgan aqliy operatsiyalarning soni va murakkabligi grammatik hosilasiga ko'rilgan rasmiy o'zgarishlarning soni va murakkabligiga bog'liqligi tilshunos olimlari tomonidan tekshirildi. Kognitiv yondashuvning asosiy farqlovchi xususiyati atrof-muhit hodisasi va odam yoki hayvonning reaksiyasi o'rtasida aralashadigan psixik jarayonlarga e'tibor berishdadir. Oddiy refleks yoylari chiqarib tashlangandan so'ng, barcha hodisalar turli yo'llar bilan aqliy baholanadi va harakat qilishdan oldin xotirada saqlangan oldingi tajribalar bilan taqqoslanadi. Eyzenk(1984, 1-bet) ta'kidlaganidek: "Idrok, o'rganish, xotira, til, kontseptsiyani shakllantirish, muommolarni deyarli barchasi eksperimental va nazariy yondashuvlarning xilma-xilligiga qaramay, o'zlarini kognitiv psixologlar deb atashadi. Va buni turli sohalarda topish mumkin." Eksperimental kognitiv psixologiya, asosan, odamlar ma'lumotni qanday qabul qilishlari, ularga e'tibor berishlari, tasniflashlari, saqlashlari va eslab qolishlari va bu ma'lumotlardan qaror qabul qilish uchun qanday foydalanishlarini tushuntirish bilan shug'ullanadi. Odatda, maqsad ushbu jarayonlarning umumiy modellarini ishlab chiqish edi va individual farqlar yoki motivatsion o'zgaruvchilar juda kam hisobga olindi. Qiziqarli jarayonlar odatda introspektsiya uchun mavjud emasligi sababli, ularning tabiati haqidagi xulosalar ko'pincha kompyuterdan olinadi. Simulyatsiyalar yoki eksperimental topshiriqlar bo'yicha insonning ishlashi

o'lchovlaridan. "Ijtimoiy bilish" deganda o'zi va boshqa odamlar haqidagi ma'lumotlar kabi ijtimoiy stimullarning qayd etilishi va qayta ishlanishini o'rganishga nisbatan yaqinda bu yondashuvning kengayishi tushuniladi. Shuning uchun stressli vaziyatlarning xususiyatlarini tavsiflash uchun katta tadqiqot harakatlari olib borildi va hayvonlarni o'rganish doimiy ravishda xatti-harakatlarning buzilishi va g'ayritabiiy fiziologik faollikka olib keladigan bir qator omillarni aniqladi. Eng keng tarqalganlari orasida og'riq yoki boshqa jazo tahdidi, maqsadga yo'naltirilgan xatti-harakatning puchga chiqishi, bir xil darajada jozibali yoki bir xil darajada yoqimsiz maqsadlar o'rtasidagi ziddiyat, yondashishdan qochish to'qnashuvi, nochorlik, boshqa hayvonlarni yo'qotish yoki ulardan ajralish kiradi. Garchi bu xususiyatlar vaziyatning xususiyatlari sifatida belgilanishi mumkin bo'lsa-da, ularni turli darajada shaxslarda uyg'otadigan psixologik holatlar sifatida ham ko'rib chiqish mumkin. 3 va 4-boblarda keltirilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hayvonlar va odamlarning ushbu vaziyatlarga munosabati ko'pincha tegishli ma'lumotlarning keng doirasini birlashtirishga bog'liq. Shunday qilib, ba'zi vaziyatlarda odamlar va hayvonlar uchun chuqur fiziologik va xulq-atvor oqibatlariga olib keladi, bu vaziyatlarni organizmning holatini, shuningdek, atrof-muhit holatini hisobga olmasdan aniqlab bo'lmaydi. Kognitiv nazariyotchining fikricha, bu ichki holat baholash va baholashning turli shakllarining natijasini ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Fundamentals of cognitive psychology Jjosef Ronald Kellong 2011-yil 1-b0b 1-2- betlar.

Psycholinguistics: Psychology, Linguistics, and the study of natural language Josef Kess 2- bob 21-25-betlar

Cognitive Foundations of Clinical Psychology (Psychology Revivals) Kris Brevin 2013-yil 1-bo'lim